

Βιβλιοστάσιον

ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΗΛΕΙΑΣ ΓΕΡΜΑΝΟΥ (ΠΑΡΑΣΚΕΥΟΠΟΥΛΟΥ) *Ἡ διακονία μου κατὰ τὴν πενταετίαν 2012-2016, Τόμος Γ' 1 καὶ Γ' 2*, Ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἡλείας, Πύργος 2017, σσ. 1.471.

Ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Ἡλείας κυκλοφόρησε τὸ δίτομο ἔργο Γ' 1 καὶ Γ' 2 ὑπὸ τὸν τίτλο: † Μητροπολίτου Ἡλείας Γερμανοῦ (Παρασκευοπούλου) *Ἡ διακονία μου κατὰ τὴν πενταετίαν 2012-2016, Τόμος Γ' 1 καὶ Γ' 2*, Ἔκδοσις Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἡλείας, Πύργος 2017. Τὰ ἐξώφυλλα τῶν δύο τόμων Γ' 1 καὶ Γ' 2 ἀπεικονίζουν τὸν μητροπολίτη Ἡλείας κ. Γερμανὸ μὲ μίτρα, ἐνῶ τὰ ὀπισθόφυλλα τῶν ὡς ἄνω τόμων εἰκονίζουν ἕναν ἱερὸ ναὸ σὲ σμίκρυνση καὶ παρατίθενται στὸν μὲν Γ' 1 τόμο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ Α' Κορινθ. ιγ', 1-8, στὸν δὲ Γ' 2 ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ Ἑβραίους Α' 13 - Β' 4. Τὸ παρὸν δίτομο ἔργο συνολικὰ ἀριθμεῖ 1.471 σελίδες, ἐνῶ ὁ κάθε τόμος χωριστὰ φέρει διαστάσεις 18x24,5 cm. Τὴν ἐπιμέλεια τῆς παρουσίας ἐκδόσεως εἶχαν ὁ ἀγαπητὸς συνάδελφος κ. Ἰωαννίδης Θωμᾶς, Ἄν. Καθηγητῆς, Πρόεδρος Τμήματος Θεολογίας Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν καὶ ὁ κ. Μπαλιάτσας Δημήτριος, Θεολόγος, Ὑπ. Διδάκτωρ Φιλοσοφίας. Τὴν ἐπίβλεψη τῆς φωτοστοιχειοθεσίας, τοῦ μοντάζ καὶ τῆς μακέτας ἐξωφύλλου εἶχαν οἱ ἐκδόσεις «Ἐννοια». Ἐπίσης, τὴν ἐκτύπωση ἀνέλαβαν οἱ ἀδελφοὶ Εὐστράτογλου, καθὼς καὶ τὴν βιβλιοδεσία ἢ «Βιβλιοδε-

τικὴ Ἀττικῆς». Τὸ ἔργο κυκλοφόρησε σὲ πρώτη ἐκδοσὴ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 2017. Πρόκειται γιὰ μιὰ σπουδαία ὀγκώδη πραγματεία σὲ γλῶσσα ἀπλῆ καθαρεύουσα καὶ μὲ ἀξιόλογο φωτογραφικὸ ὕλικό, ἢ ὅποια παρουσιάζει τὴν πολυσχιδῆ καὶ καρποφόρα ἀρχιερατικὴ διακονία στὴν θεόσωστο ἐπαρχία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτη Ἡλείας κ. Γερμανοῦ, μέσα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἀλληλογραφία του, συγχαρητήριες καὶ εὐχαριστήριες ἐπιστολές, εἰσηγήσεις, ἀναφορές, ὁμιλίες, ἐγκυκλίους, ἀποφάσεις, κανονισμοὺς, κ.ἄ.

Ὁ πρῶτος τόμος (Γ' 1) ἀριθμεῖ ἑπτακόσιες τριάντα τέσσερις (734) σελίδες καὶ ἄρχεται μὲ τὰ «Περιεχόμενα» (σσ. 5-23) καὶ τίς φωτογραφίες τῶν ἀειμνήστων γονέων τοῦ μητροπολίτη Ἡλείας κ. Γερμανοῦ, Γεωργίου καὶ Κωνσταντίνου (σ. 24). Στὴ συνέχεια, ἀκολουθοῦν ἡ «Ἀφιέρωση» τοῦ συγγραφέα (ἐφ' ἑξῆς σ.) μητροπολίτη Ἡλείας κ. Γερμανοῦ, ἢ ὅποια ἀπευθύνεται πρὸς «τὸν Κλῆρον, τὰς Μοναχάς, τοὺς Ἀρχοντας καὶ τὸν Λαὸν τῆς Μητροπόλεως Ἡλείας» (σ. 25), καθὼς καὶ ὁ «Πρόλογος», ὅπου ἐκφράζονται εὐχαριστίες ἀπὸ τὸν σ. στοὺς στενοὺς του συνεργάτες «διότι χωρὶς αὐτοὺς δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ παραχθῆ ἕνα τόσο μεγάλο ποιμαντικὸ καὶ φιλανθρωπικὸ ἔργο εἰς τὴν Μητρόπολιν μας» (σ. 27). Ἡ διάταξις τῆς ὕλης τοῦ παρόντος τόμου (Γ' 1) διαρθρῶνεται σὲ τρία μέρη. Τὸ πρῶτο μέρος τὸ ὁποῖο ἄρχεται μὲ τὸν ὑπό-

τιτλο: «Συνοδικά» (σ. 29) ἀριθμῆι δύο κεφάλαια. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σσ. 32-94) δημοσιεύονται ἔνδεκα (11) ἐπιστολές, οἱ ὁποῖες περιέχουν προτάσεις, ἀπόψεις καὶ θέσεις σχετικὰ μὲ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο πού ἔλαβε χώρα στὸ Κολυμβάρι τῆς Κρήτης (18-26/06/2016). Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σσ. 96-151), τὸ ὁποῖο ἀριθμῆι εἴκοσι (20) ἔγγραφα, περιλαμβάνει τὶς εἰσηγήσεις στὴν Δ.Ι.Σ. καὶ στὴν Ι.Σ.Ι. Στὸ δεῦτερο μέρος τὸ ὁποῖο τιτλοφορεῖται ὡς: «Δογματοκανονικά», περιέχονται δύο κεφάλαια. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο (σσ. 156-400) τὸ ὁποῖο μετρᾷ ἑκατὸν ὀκτώ (108) ἔγγραφα ἀσχολεῖται μὲ ζητήματα τῆς ὀρθόδοξης λατρείας. Τὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σσ. 402-448) πού ἀριθμῆι δέκα (10) ἔγγραφα ἀναφέρεται σὲ θέματα ἐκκλησιαστικοῦ καὶ κανονικοῦ δικαίου. Στὴ συνέχεια, ἀκολουθεῖ τὸ τρίτο μέρος τὸ ὁποῖο φέρεται μὲ τὸν ὑπότιτλο: «Ποιμαντικά» καὶ περιλαμβάνει πέντε (5) κεφάλαια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ τρίτο (3), τὸ τέταρτο (4) καὶ τὸ πέμπτο (5) ἀνήκουν στὸν δεῦτερο (Γ'2) τόμο γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ γίνῃ λόγος παρακάτω. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο (σσ. 452-686) μὲ ἑκατὸν ὀγδόντα (180) ἔγγραφα πραγματεύεται ζητήματα τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς τῶν πιστῶν, ἐνῶ τὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σσ. 688-734) μὲ τὸ ὁποῖο κλείνει καὶ ὁ παρὼν πρῶτος τόμος (Γ'1) μὲ εἴκοσι ἕξι (26) ἔγγραφα παρέχει πληροφορίες γιὰ τὴ λειτουργία καὶ τὸ ἔργο τῶν ἱερῶν Μονῶν.

Ὁ δεῦτερος τόμος (Γ'2) ὑπολογίζεται σὲ ἑπτακόσιες τριάντα ἑπτὰ (737) σελίδες καὶ ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ πρώτου τόμου (Γ'1). Ὁ τόμος αὐτὸς ἄρχεται μὲ τὸ τρίτο μέρος πού φέρει τὸν ὑπότιτλο: «Ποιμαντικά», καθὼς καὶ μὲ τὸ τρίτο κεφάλαιο (σσ. 766-793) πού φέρει εἴκοσι (20) ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὰ ἐόρτια μηνύματα τῶν

Χριστουγέννων, τοῦ Νέου Ἔτους, κ.λπ. Στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σσ. 796-826) μνημονεύονται διάφορες συνεντεύξεις στὸν ἐντυπο καὶ ἠλεκτρονικὸ τύπο, ἐνῶ στὸ πέμπτο κεφάλαιο (σσ. 828-853) περιέχονται πανηγυρικὲς ὁμιλίες. Τὸ τέταρτο μέρος τιτλοφοροῦμενο ὡς: «Κοινωνικά» ἀριθμῆι τέσσερα κεφάλαια. Στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σσ. 858-1087) μὲ ἑκατὸν ἐξήντα ἑννέα (169) ἔγγραφα καταγράφονται ζητήματα θεολογικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐνῶ τὸ δεῦτερο κεφάλαιο (σσ. 1090-1199) μὲ πενήντα ἕξι (56) ἔγγραφα προβάλλει τὴ λειτουργία καὶ συντήρηση τῶν εὐαγῶν ἰδρυμάτων. Στὸ τρίτο κεφάλαιο (σσ. 1202-1291) μὲ τὰ ἑβδομήντα ὀκτώ (78) ἔγγραφα, ἐκφράζονται ἐγκάρδιες προσρήσεις καὶ εὐχὲς σὲ φίλους καὶ συνεργάτες γιὰ τὴν προσφορά τους στὸ κοινωνικὸ καὶ ἱεραποστολικὸ ἔργο τῆς Μητροπόλεως, ἐνῶ στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σσ. 1294-1322) μὲ τὰ εἴκοσι τέσσερα (24) ἔγγραφα γίνεται λόγος γιὰ τὴν σπουδάζουσα νεολαία. Στὸ πέμπτο κεφάλαιο (σσ. 1324-1344) μὲ τὰ δεκαεννέα (19) ἔγγραφα ἐνυπάρχουν οἱ συστατικὲς ἐπιστολές καὶ γράμματα πού ἐστάλησαν κατὰ καιροὺς σὲ δημόσιους φορεῖς καὶ ὀργανισμοὺς τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ γιὰ τὴν ἐπίλυση διαφορῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων. Τὸ πέμπτο καὶ τελευταῖο μέρος (σσ. 1346-1471) τοῦ δευτέρου τόμου (Γ'2) μὲ τὰ ἐξήντα ἑπτὰ (67) ἔγγραφα κάνει ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὴν περίοδο τῆς τοποτηρητείας τοῦ κ. Γερμανοῦ στὴν Ἱερά Μητρόπολη Κεφαλληνίας.

Στὸ παρὼν δίτομο ἔργο ξεδιπλώνεται βῆμα πρὸς βῆμα τὸ πλούσιο ἀρχιερατικὸ, πνευματικὸ, ποιμαντικὸ καὶ κοινωνικὸ ἔργο τοῦ Σεβ. μητροπολίτη Ἡλίας κ. Γερμανοῦ. Ὁ σ. μητροπολίτης Ἡλίας κ. Γερ-

μανός συγκέντρωσε και ταξινομήσε σε θεματικές ενότητες (Συνοδικά, Δογματοκανονικά, Ποιμαντικά, κ.ἄ) την ως ἄνω ἄλληλογραφία του τῶν ἐτῶν 2012-2016, μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία καταγράφεται μιὰ ἱστορική πορεία ἑνὸς ἀρχιερέα, ὁ ὁποῖος ἀναλώνεται στὴν πνευματικὴ διακονία μὲ σκοπὸν τὸν ἁγιασμὸ τῶν πιστῶν καὶ τὴν δόξα τοῦ Θεοῦ. Εἰδικότερα, ὁ Σεβ. κ. Γερμανὸς ἀνήκει στὴν χορεία τῆς πρεσβυτέρας ἱεραρχίας, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν λιπαρὰ θεολογικὴ του παιδεία πραγματεύεται, σχολιάζει καὶ ἀπαντᾷ ἐπιτυχῶς σὲ ζητήματα δογματικῆς φύσεως, καθὼς καὶ σὲ θέματα νομοκανονικοῦ δικαίου. Μὲ τὴν πενήταεπτάχρονη¹ ἱερωσύνη στοὺς ὤμους του καὶ τὴν τριανταεξάχρονη² καλλίκαρπη ἀρχιερατικὴ διακονία στὸν Ἄμπελῶνα τοῦ Κυρίου, νοθετεῖ καὶ συμβουλεύει κληρὸ καὶ λαὸ σὲ θέματα λατρείας, χριστιανικῆς ἀγωγῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης. Μὲ τὸ ἀνεπίληπτο ἦθος του, τὴν φιλομόναχη διάθεσή του καὶ τὴν ἀσκητικὴ ζωὴ ἀναδεικνύεται ὁ κ. Γερμανὸς γιὰ τὸν ἱερὸ κληρὸ καὶ τὸν Μοναχισμό ὁ ἔμπειρος καθοδηγητὴς καὶ παιδαγωγός, ὁ πρακτικὸς διδάσκαλος τῆς μοναστικῆς ζωῆς. Μὲ τὸ ἀκραιφνὲς ὀρθόδοξο ἐκκλησιαστικὸ του φρόνημα, μὲ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ εὐπροσήγορο τοῦ χαρακτήρα του, συμβάλλει στὴν διαποίμανση τῆς ἐνοριακῆς ζωῆς τῶν πιστῶν. Μὲ τὸν ἐμπνευσμένο λόγο του, τὴν ἀπροσποίητη εὐσέβεια, τὴν πνευματικὴ καθαρότητα καὶ μὲ τὸν κρυστάλλινο θεολογικὸ καὶ πατρι-

κό του λόγο διατυπώνει πρωτότυπες ἀπόψεις καὶ προσφέρει λύσεις σὲ θέματα ἐκκλησιαστικά, ἐθνικά, ἐκπαιδευτικά, κοινωνικά, κ. ἄ. Μὲ ἔνθεο ζήλο καὶ μὲ ὑψηλὸ αἶσθημα εὐθύνης τοῦ ἀρχιερατικοῦ ἀξιώματος, καθὼς καὶ μὲ ἀγωνιστικὸ φρόνημα ἀναλώνεται στὴν ἐν Χριστῷ διαπαιδαγώγηση τῆς νεότητος. Ἡ συνεχῆς μέριμνα καὶ φροντίδα γιὰ τὸν συνάνθρωπό του, τὸν διπλανό του, καὶ τὴν Ἐκκλησία ἐν γένει ὠδήγησαν τὸν κ. Γερμανὸ στὴν ἀνακαίνιση καὶ συντήρηση ὄλων τῶν εὐαγῶν ἰδρυμάτων κοινωνικῆς εὐποιίας τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κόσμημα φιλανθρωπίας γιὰ τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Ἡλείας. Μέσα ἀπὸ τίς σελίδες τοῦ παρόντος δότμου ἔργου καταγράφηκε τὸ πολυσχιδὲς πνευματικὸ, φιλανθρωπικὸ καὶ ποιμαντικὸ ἔργο τοῦ πολλοῦ μητροπολίτη Ἡλείας κ. Γερμανοῦ, ἱεράρχου τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς ἀσκήσεως, τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς προσευχῆς, τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς θυσίας. Μὲ τὸ ἀνεκτίμητο ἔργο του, ἀρχιερατικὸ, πνευματικὸ καὶ κοινωνικὸ, γνωστὸ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως του, ἀναδεικνύεται πρότυπο ἔμπρακτης ἀγάπης καὶ φιλανθρωπίας. Πιστεύουμε ὅτι τὰ παρακάτω λόγια τοῦ Μ. Βασιλείου εἶναι ἀντιπροσωπευτικά γιὰ τὴν ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ κ. Γερμανοῦ: «Ἐστω ἐπίσκοπος, μὴ ἐκ τοῦ τόπου σεμννόμενος, ἀλλὰ τοῦ τόπου σεμννῶν ἀφ' ἑαυτοῦ. Ὅντως γὰρ μεγάλον ἐστὶν οὐ τοῖς μεγάλοις μόνον ἀρκεῖν, ἀλλὰ καὶ τὰ μικρὰ μεγάλα ποιεῖν τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει»³. Ἡ παρούσα πραγμα-

1. Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Κανονάριον -Ἐπετηρίς 2017, ΒΙΖ' - ΕΤΟΣ ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ, Ἔκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, σ. 552 (ἐφεξῆς, Δίπτυχα).

2. Δίπτυχα, ὁ.π., σ. 552.

3. Κωνσταντῖνος Μπόνης «Βασίλειος ὁ Μέγας», Βιβλιοθήκη Ἑλλήνων Πατέρων καὶ Ἐκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, Ἔκδοσις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1978, τ. 55, σ. 130, 12-15.

τεία αποτελεί πηγή εμπνευσης για τὸν κληρο καὶ τὸν λαό, ἀφοῦ ὁ ῥέκτης μητροπολίτης Ἡλείας κ. Γερμανὸς διερευνᾷ μὲ γνώμονα τὴν δογματικὴ διδασκαλία καὶ τὶς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, καθὼς καὶ μὲ τὴν ἁγιοπνευματικὴ ἐμπειρία τῶν ὁμολογητῶν τῆς πίστεώς μας, θέματα ζωτικῆς σημασίας, τόσο ἀπὸ τὸν ὄρο τῆς Ἐκκλησίας, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν ὄρο τῆς Πολιτείας. Τὸ ἀρχιερατικὸ ὑλικὸ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἡλείας, ὅπως αὐτὸ ἐκδόθηκε στὴν παρούσα δίτομη μελέτη, κατέστησε τὸν μητροπολίτη κ. Γερμανὸ φωτεινὸ ὄροσημο καὶ παράδειγμα πρὸς μίμηση, ἀφοῦ τὸν ἀνέδειξε ἐκκλησιαστικὸ ταγὸ, πνευματικὸ πατέρα, ἔνθερμο πατριώτη, ἀδελφὸ καὶ φίλο. Ὁ καλόπιστος εὐσεβὴς ἀναγνώστης, μελετώντας τὴν παρούσα ἔκδοση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἡλείας, θὰ διακρίνει στὸ πρόσωπο τοῦ Σεβ. κ. Γερμανοῦ τὸν ἄνθρωπο τῆς νηστείας, τὸν ἄνθρωπο τῆς ταπεινώσεως, τὸν ἄνθρωπο τῆς ἱεραποστολῆς, τὸν φλογερὸ ἱεροκήρυκα, τὸ στήριγμα τῶν πιστῶν. Ἱερουργὸς τῶν Θεῶν Μυστηρίων ὁ κ. Γερμανὸς διδάσκει σὲ πόλεις καὶ χωριά τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως του. Πορεύεται «ἐπὶ τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ»⁴, δὲν λιγοψυχεῖ ἀπὸ τὸ βᾶρος τῶν ἀρχιερατικῶν καθηκόντων καὶ τῶν πνευματικῶν δοκιμασιῶν, ἀλλὰ ὀπλισμένος μὲ τὴν πανοπλία τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐλπίδας ἀτενίζει μὲ αἰσιοδοξία τὸ μέλλον, ἀφοῦ ἔναποθέτει τὴν ἐλπίδα του σ' Ἐκεῖνον κατὰ τὸν λόγο τοῦ ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν θεοῦ Παύλου: «Ἡ δύναμις μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται»⁵. Δικαίως λοιπὸν μπορεῖ νὰ καυχᾶται ὁ φιλόχριστος λαὸς τῆς Ἡλείας καὶ νὰ ἀναφωνεῖ μετὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου: «Τοιοῦ-

τος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεῖς, ὄσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος»⁶.

Ἐπαινοὶ ἀξίζουσιν στὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Ἡλείας γιὰ τὴν κυκλοφορία τοῦ παρόντος δίτομου ἔργου μὲ σκοπὸ νὰ πληροφορήσει τὸν εὐσεβῆ λαὸ τοῦ Θεοῦ γιὰ τὴν καλλίκαρπη καὶ καρποφόρα ἀρχιερατικὴ διακονία τοῦ ἀκάματου πνευματικοῦ καὶ κοινωνικοῦ ἐργάτη τῆς Ἐκκλησίας, μητροπολίτου Ἡλείας κ. Γερμανοῦ, καταξιωμένου καὶ σεπτοῦ ποιμενάρχου στὸν ὅποιον εὐχόμαστε ἔτη πολλὰ, ὑγιᾶ, πανευφρόσυνα καὶ παράλληλα μὲ τὸ θεοφιλὲς ἀρχιερατικὸ καὶ ποιμαντικὸ του ἔργο νὰ συνεχίξῃ τὴν διακονία τοῦ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ.

Χρῖστος Θ. Κριζώνης
Ὁμ. Καθηγητῆς Α.Π.Θ.

ΑΡΧΙΜ. ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ (ΙΩΑΝΝΟΥ) ΧΑΤΖΗΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Ἔννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ Σχίσματος καὶ τῆς Αἰρέσεως στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τῆς Ἐκκλησίας.*

Στὴ σειρά τῆς Θεολογικῆς Βιβλιοθήκης Ἰωάννου καὶ Νικολάου Καρμίρη (Ἑθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν-Θεολογικὴ Σχολή) ἐκδόθηκε πρόσφατα τὸ ἐξαιρετικὰ ἐμβριθές, περισπούδαστο πόνημα τοῦ Πανοσ. Ἀρχιμ. Διονυσίου (Ἰωάννου) Χατζηαντωνίου πού φέρει τὸν τίτλο: *Ἔννοια καὶ περιεχόμενο τοῦ Σχίσματος καὶ τῆς Αἰρέσεως στοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνες τῆς Ἐκκλησίας.* Ἡ ἐξ 738 σελίδων αὐτὴ ἐρευνητικὴ ἐργασία εἶχε κατατεθεῖ στὸ Τμῆμα Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς διδακτορικὴ Διατριβὴ ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ

4. Β' Κορινθ. 12,9.

5. Α' Πέτρου 2,21.

6. Ἐβρ. 7,26.

καθηγητοῦ τῆς Ἱστορίας τῶν Δογμάτων, Σεβ. Μητροπολίτου Μεσσηνίας κ. Χρυσοστόμου, γενομένη δεκτὴ μὲ τὸν βαθμὸ «ἄριστα».

Εἶναι βεβαίως κοινὸς τόπος ὅτι ἡ ἔννοια τῆς αἰρέσεως καὶ τοῦ σχίσματος φωτίζονται μὲ περισσότερη εὐκρίνεια ἀπὸ τὸν δ' αἰῶνα καὶ μετὰ μὲ τὴ σύγκληση Οἰκουμενικῶν καὶ Τοπικῶν Συνόδων, οἱ ὁποῖες, μὲ τὶς δογματικὰς τὸς ἀποφάσεις καὶ τὸ κανονικὸ πλαίσιο πὸν ἔθεσαν, διαφύλαξαν τὴν πληρότητα τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως καὶ τὴν ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ Πανσο. Ἀρχιμ. Διονύσιος Χατζηαντωνίου ἀνέλαβε τὸ δύσκολο ἀγώνισμα νὰ ἐρευνήσῃ τῆς ποικίλης πτυχῆς τῆς σχέσης Ὁρθοδοξίας καὶ αἵρεσης κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους ἐκκλησιαστικὸς αἰῶνες ἐξάγοντας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γραπτῶν πηγῶν τῆς περιόδου αὐτῆς (Ἁγία Γραφή, Ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες καὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος Ρώμης καὶ τῆς «Διδαχῆς τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων» ἕως τὸν Μεθόδιο Ὀλύμπου, μαρτυρολογία, ψευδεπίγραφα καὶ ἀποκρυφα ἔργα).

Ἀποτελεῖ βασικὸ τεκμηριωμένο πόρισμα τῆς προκείμενης ἔρευνας ὅτι στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία ὑπῆρξε μία κοινὴ-ὀρθοδοξοῦσα συνείδηση σὲ θέματα πίστεως, ἀλλὰ καὶ μία κοινὴ στάση ἀπέναντι σὲ ἐκείνους πὸν ἀπειλοῦσαν τὴν ἐνότητά τῆς. Κατὰ συνέπεια, ὁ συγγραφέας βασιζόμενος σὲ πρωτογενεῖς πηγὰς εὐλόγως ἀπορρίπτει τὴν ἀντίληψη τοῦ W. Bauer (καὶ στὴ συνέχεια τοῦ A. Le Boulluec), ὅτι στὶς ἀρχαῖες τοπικὰς Ἐκκλησίας ὑπῆρχαν διαφορετικὰς τάσεις, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης κατόρθωσε τελικὰ νὰ ἐπιβάλλῃ στὶς ἄλλες Ἐκκλησίας τὴ δική τῆς πίστη. Ἡ ἔρευνά του ἀποδεικνύει ὅτι ἀπὸ πολὺ νωρὶς καὶ σίγουρα πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ α' αἰῶνα ἔχει

ἤδη γίνῃ ἡ ὀριοθέτηση Ὁρθοδοξίας καὶ αἵρεσης ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους. Λίγο ἀργότερα θὰ καθιερωθοῦν οἱ ὄροι αὐτοὶ ὡς *termini technici*.

Ἡ ἐξαντλητικὴ μελέτη τῶν πηγῶν ὡδήγηε στὸ εὐστοχο συμπέρασμα ὅτι ὁ ὄρος «αἵρεσις» χρησιμοποιήθηκε ἀρχικὰ γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ ἀντίθετο μὲ τὴν Ἐκκλησία διαβρωτικὸ ἔργο τῶν ἰουδαϊκῶν αἰρέσεων (Ἑσσαιῶν, Γαλιλαίων, Ἡμεροβαπτιστῶν, Μασβωθαίων, Σαμαρειτῶν, Σαδδουκαίων, Φαρισαίων), ἀπὸ τὶς ὁποῖες προήλθαν κατόπιν οἱ πρώτες χριστιανικὰς αἰρέσεις (τῶν Σίμωνα, Κλεοβίου, Δοσιθέου, Γορθαίου, Μασβωθαίου). Ὁ Ἁγ. Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας, ὁ ἐξ Ἰουδαίων Ἠγήσιππος καὶ ὁ ἐκ Παλαιστίνης Ἁγ. Ἰουστίνος, ἐναντιούμενοι στὶς ἰουδαϊκὰς αἰρέσεις, θὰ καθιερώσουν τὸν ὄρο «αἵρεσις» ὡς *terminum technicum*.

Ἀργότερα ὁ ὄρος «αἵρεσις» θὰ σημάνει τὴν ἐπιλεκτικὴ προτίμηση ἑνὸς μέρους τῆς ἀληθείας, τὸ ὁποῖο διασπᾷ τὴν καθολικότητά τῆς. Ὁ συγγραφέας προσαγάγει χαρακτηριστικὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Τερτυλλιανοῦ, ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρησιμοποιούμενος ὄρος «αἵρεσις» σημαίνει τὴν ἐπιλογή, ἡ ὁποία ὡδήγει στὴν ἐγκατάλειψη τοῦ παραδοθέντος ἀπὸ τὸ παρελθὸν μὲ τὴν εἰσαγωγή καινοτομιῶν. Ἡ χρονολογικὴ προοδευτικὰ ἀποτίμηση τῶν πηγῶν μαρτυρεῖ τὴ μεταβολὴ τῶν προτρεπτικῶν συμβουλῶν («Διδαχῆ», Ἐρμᾶς) σὲ ἕνα ἀνοικτὸ πόλεμο τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντι στὶς αἰρέσεις πὸν δὲν ἀπομειώνεται στὴν περὶπτωση τῶν σχισμάτων.

Ἡ εὐρεῖα ἀναγωγή στὶς πηγὰς μὲ προσαγωγή ἀπόψεων καὶ θέσεων τοῦ Ἁγ. Ἰγνατίου Ἀντιοχείας, τοῦ Ἁγ. Εἰρηναίου Λυῶνος, τοῦ Ὠριγῆνη, τῶν Ἁγ. Κλήμεντος καὶ Κορνήλιου Ρώμης, τοῦ Ἁγ. Κυπριανοῦ

Καρθαγένης και τοῦ Ἁγ. Φιριμιλιανοῦ Καισαρείας φωτίζει τὴν ἔννοια τοῦ σχισματικοῦ πού διασπᾶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα καὶ συναθροίζεται ἢ ὑπὸ τὸν ἐπίσκοπο τοπικὴ Ἐκκλησία. Κατὰ συνέπεια, ὁ σχισματικός, ὅπως καὶ ὁ αἰρετικός, δὲν μποροῦν νὰ μετέχουν τοῦ ἑνὸς Ἄρτου τῆς Θείας Εὐχαριστίας πού τελεῖται στὴν τοπικὴ Ἐκκλησία. Σὲ ἀμφοτέρους τὶς περιπτώσεις εἶναι δεδομένη ἡ διάσπαση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας. Ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέει ἡ μεταξὺ τους ἐξομοίωση ὡς πρὸς τὴν στάση τῆς Ἐκκλησίας ἀπέναντί τους καὶ κυρίως ἡ ἄρνηση τῆς δυνατότητας σωτηρίας σὲ ἀμφοτέρους.

Οἱ αἰρετικοὶ καὶ οἱ σχισματικοὶ ἀμφισβήτησαν τὴν αὐθεντία τῶν Ἀποστόλων καὶ τῶν διαδόχων τους. Ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ σύναξη τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας μὲ κεφαλὴ τὸν ἐπίσκοπο συνιστᾶ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, ἐπεσήμαναν οἱ Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων. Ὁρθῶς ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι πρῶτος ὁ Ἁγ. Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφραση Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀναφερόμενος τόσο στὴν ἀνά τὴν οἰκουμένη Ἐκκλησία, ὅσο καὶ σὲ κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία, ἐπισημαίνοντας τὴν πληρότητα καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἀληθείας πού διαφυλάσσει. Ὁρθῶς ἐπίσης ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει ὅτι οἱ τοπικὲς Ἐκκλησίαι δὲν ἀποτελοῦσαν καὶ δὲν ἀποτελοῦν τμῆμα ἢ μέρος τῆς Μῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας, ἀντιζρουώντας σχετικὴ ἀντίληψη τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησιολογίας.

Ἡ κάθε τοπικὴ Ἐκκλησία, ὡς ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία, διατηρεῖ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἀληθείας τῆς πίστεως, τὴν ἀδιαφιλόνικητη πιστότητα στὴν παράδοση καὶ ἀσφαλῶς χωρίζεται ἀπὸ τὶς φατριαστικὲς

τάσεις τῶν σχισματικῶν καὶ τῶν αἰρετικῶν, πού δὲν ἔχουν κοινὴ ζωὴ καὶ πίστη μὲ αὐτήν. Ἡ ἐπισημάνση αὐτὴ ὀδηγεῖ τὴν ἔρευνα στὴν ἐπισημάνση συγκεκριμένων περιπτώσεων, κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ σχίσμα καὶ ἡ αἵρεση χωρίζονται ἀπὸ τὴν κοινωνία τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Οἱ αἰρετικὲς καὶ σχισματικὲς ὁμάδες δὲν ἀποτελοῦν καθολικὲς Ἐκκλησίες, γιατί δὲν μποροῦν νὰ εὐρίσκονται σὲ κοινωνία μὲ τὶς ἄλλες τοπικὲς Ἐκκλησίες.

Προκειμένου νὰ διακριθεῖ ἡ Καθολικὴ Ἐκκλησία ἀπὸ τὶς ψευδοεκκλησίες τῶν αἰρετικῶν καὶ τῶν σχισματικῶν, ἡ ἔρευνα ἐπικεντρώνεται στὴν προβολὴ τοῦ ἐπισκόπου ὡς συνεκτικῆς δεσμῶν ἐνότητας τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, διὰ τοῦ ὁποῦ καὶ μόνον ἡ Θ. Εὐχαριστία καθίσταται βεβαία καὶ ἀσφαλῆς. Οἱ ἐπίσκοποι ἐπιτελοῦν τὸ ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων κληροδοτηθὲν σὲ αὐτοὺς διδακτικὸ, ποιμαντικὸ καὶ λειτουργικὸ ἔργο. Ἀποτελεῖ εὐστοχη ἐπισημάνση τῆς ἔρευνας ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐμφανίζεται στὶς πηγὲς ἄλλοτε περισσότερο ὡς Διδάσκαλος, ἄλλοτε περισσότερο ὡς Λειτουργός. Ἡ ἐμφάνιση τῶν αἰρέσεων, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ β' αἰῶνα, ὀδηγεῖ στὸν τονισμὸ τοῦ Ἐπισκόπου ὡς λειτουργοῦ καὶ προεστῶτος τῆς Θ. Εὐχαριστίας πού διασφαλίζει τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐνότητα.

Τὴ σαφῆ διάκριση τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὰ σχίσματα καὶ τὶς αἰρέσεις ἐξυπηρετεῖ ἡ προβολὴ τῆς ἔννοιας τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς μὲ ἀρχικὸ ἐκφραστικὸν τὸν Ἁγ. Κλήμεντα Ρώμης στὸ τέλος τοῦ α' αἰῶνα. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἀποστόλων ὁ ἐπίσκοπος διασφαλίζει τὴν παρακαταθήκη τῆς ἀποστολικῆς πίστεως, ἀποτελώντας τὸν φρουρὸ τῆς ἀληθείας. Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἐνισχύεται μὲ παραπομπὴ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ἁγ. Εἰρηναίου Λυώνος,

σύμφωνα με τὸν ὁποῖο ἡ ἀποστολικὴ διδασκαλία ἐνυπάρχει στὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, καθισταμένη γνωστὴ σὲ ὅλο τὸν κόσμον μὲ ἐγγύηση τῆ διαδοχῆ τῶν ἐπισκόπων. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ λόγου ὁ Ἅγ. Κυριανὸς Καρθαγένης ἐπισημαίνει μὲ ἔμφαση ὅτι ὁ Ἐπίσκοπος ὑπάρχει μέσα στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ Ἐκκλησία στὸν Ἐπίσκοπο. Κατὰ συνέπεια, ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς αἰρετικούς καὶ τοὺς σχισματικούς, ὅποιος δὲν ἔχει κοινωνία μὲ τὸν Ἐπίσκοπο, δὲν ἔχει κοινωνία μὲ τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία, δεδομένου ὅτι ἡ κοινωνία τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν πραγματοποιεῖται μὲ τὴν κοινωνία τῶν ἐπισκόπων, οἱ ὅποιοι μάλιστα ἀπὸ τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ β' αἰῶνα ἄρχισαν νὰ συνέρχονται σὲ συνόδους γιὰ συζήτηση καὶ ἀποφάσεις σὲ κοινὰ ζητήματα, τὴν ἐκλογή καὶ τὴ χειροτονία νέων ἐπισκόπων, ὅποτε ἤθελε προκύψει τέτοια ἀνάγκη.

Ἐὰν ἀπὸ τὰ κοινὰ ζητήματα ποὺ ὀρθοτατα ὁ συγγραφέας ἐντάσσει στὴν προβληματικὴ του ἦταν ἡ ἀθεντία τῶν βιβλίων τῆς Ἅγ. Γραφῆς καὶ ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία ἦταν ὁ χώρος συγγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς Ἅγ. Γραφῆς. Ἡ θέση αὐτὴ συμπληρώνεται μὲ τὴν προβολὴ τῆς ἀτίληψης ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἐπὶ πλέον ὁ χώρος τῆς ἀθεντικῆς ἐρμηνείας τῆς Ἅγ. Γραφῆς. Εἶναι ἄλλωστε κοινὸς τόπος ὅτι ἡ δημιουργία τῶν αἱρέσεων συναρτᾶται μὲ τὴν ἐσφαλμένη κατανόηση καὶ ἐρμηνεία τῆς Γραφῆς. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ἀθεντικότητος τῶν βιβλίων τῆς Ἅγ. Γραφῆς καὶ ἡ διάκρισή τους ἀπὸ τὰ νόθα καὶ ψευδῆ ἀπέλεσε καὶ αὐτὸ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας.

Ἡ σπουδὴ τῶν Πατέρων τῶν τριῶν πρώτων αἰῶνων ἀποκαλύπτει ὅτι, ὅπως ἡ Ἅγία Γραφή γεννᾶται μέσα στὴν Ἐκκλησία, κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ ἡ Παράδοσή της γεννᾶται στὴν Ἐκκλησία καὶ προσδιορίζε-

ται ἀπὸ αὐτή. Τὸ τρίπτυχο Ἐκκλησία-Ἅγία Γραφή-Παράδοση διασφαλίζει γιὰ τὸν Ἅγιο Εἰρηναῖο «γνώση ἀληθῆ». Ἡ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια στοὺς Ἀποστόλους καὶ δι' αὐτῶν μεταδοθεῖσα στοὺς μεταγενέστερους συνιστᾷ τὸν Κανὸνα τῆς πίστεως ἢ Κανὸνα τῆς ἀληθείας ἢ Νόμο τῆς πίστεως (regula fidei - regula veritatis - lex fidei ἢ regula fidei) ἢ τὸν ἐκκλησιαστικὸ Κανὸνα, ὅπως ὀνομάζεται ἀπὸ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς Κλήμεντα καὶ Ὠριγένη.

Αὐτὸν τὸν Κανὸνα ἀληθείας διετύπωσε πρῶτος ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης· ἀπὸ αὐτὸν τὸν παρέλαβε ἡ Ἐκκλησία καὶ αὐτὸς κατεγράφη στὰ βαπτιστήρια σύμβολα τῶν ἀρχαίων κατὰ τόπους Ἐκκλησιῶν. Αὐτὸς ὁ ἀποστολικὸς Κανὸνας ἀρχίζει πολὺ σύντομα νὰ ἀντιπαρατίθεται μὲ τὴν ψευδώνυμο γνώση καὶ τὴν αἰρετικὴ κακοδοξία. Ἀποτελεῖ σημαντικὴ διαπίστωση ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὶς πηγὲς ἡ διάκριση μεταξὺ τοῦ Κανὸνα Πίστεως, τῶν ἐκκλησιαστικῶν παραδόσεων καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐθίμων. Ἡ ἔρευνα καταλήγει στὸ πολύτιμο συμπέρασμα ὅτι ἐνῶ ὁ Κανὸνας Πίστεως δὲν μπορεῖ νὰ μεταβληθεῖ καὶ τὰ αἰρετικὰ ἔθιμα δὲν μποροῦν νὰ γίνουν ἀποδεκτά, ἄλλες ἐκκλησιαστικὲς παραδόσεις μποροῦν νὰ καθίστανται ἀντικείμενο ἀλλαγῆς.

Ὅταν οἱ αἰρετικοὶ στὶς ἀρχὲς τοῦ β' αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ διαμορφώνουν ἴδια διοικητικὴ ὀργάνωση μὲ ἰδιαίτερο ἱερατεῖο ποὺ τελοῦσε μυστήρια, τίθεται κατὰ τὸν γ' αἰῶνα τὸ ζήτημα τῆς ἐγκυρότητας τοῦ βαπτίσματος τῶν αἰρετικῶν (καὶ τῶν σχισματικῶν). Εἶναι σημαντικό νὰ τονιστεῖ αὐτὸ ποὺ ἐξάγεται εὐστοχα ἀπὸ τὴν ἔρευνα, ὅτι ἡ ὅλη προβληματικὴ δὲν ἀφορᾷ ὅλα τὰ μυστήρια, ἀλλὰ μόνο τὸ βάπτισμα, τὸ ὁποῖο γίνεται ἀποδεκτό, ὅταν ἡ αἰρετικὴ ὁμάδα

έκανε δεκτά τὰ θεμελιώδη δόγματα τῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν Ἁγία Τριάδα καὶ τὴν ἐνανθρώπηση τοῦ Λόγου καὶ τελοῦσε τὸ βάπτισμα στὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ἡ ἀποδοχὴ ὁμως αὐτὴ μοροῦσε νὰ λαμβάνει χώρα μόνο ὅταν ὁ αἰρετικὸς ἢ σχισματικὸς εἰσῆρχετο στὴν ἀληθινὴ Ἐκκλησία καὶ οὐδέποτε ἀφοροῦσε καθ' ἑαυτὴ ἀναγνώριση τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος (καὶ κατὰ πολὺ περισσότερο ἄλλων μυστηρίων).

Ἡ καρποφόρος ἐρευνητικὴ προσπάθεια τοῦ ἀρχιμανδρίτου Διονυσίου Χατζηαντωνίου δίδει σαφεῖς ἀπαντήσεις σὲ ὅλα τὰ ἐπιμέρους θέματα ποὺ ἐκ τῶν πραγμάτων τίθενται καὶ ἀφοροῦν τὶς σχέσεις τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας μὲ τοὺς αἰρετικὸς καὶ τοὺς σχισματικὸς τῆς τότε ἐποχῆς. Αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται κατ' ἀρχὴν, μὲ τὴν ἐξαντλητικὴ καὶ συστηματικὴ σπουδὴ ὄλων τῶν πηγῶν τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, εἴτε στὴν ἑλληνικὴ, εἴτε στὴ λατινικὴ γλῶσσα, εἴτε μεταγενεστέρων πηγῶν, ἀναφερομένων ὁμως στὴν περίοδο αὐτὴ. Καὶ μόνο ὁ κατάλογος τῶν πηγῶν ποὺ παρατίθεται στὸ τέλος τοῦ ἔργου καταδεικνύει τὸ μέγεθος τοῦ πηγαιῶν ὕλικου ποὺ μελετήθηκε καὶ ἀξιολογήθηκε γιὰ τὴ σύνταξή του. Εὐρύτατη εἶναι ἐπίσης ἡ δευτερεύουσα ἑλληνικὴ καὶ ξενόγλωσση βιβλιογραφία (ἀγγλικὴ καὶ γερμανικὴ κυρίως) ποὺ ἐλήφθη ὑπ' ὄψιν, τὴν ὁποία ὁ συγγραφεὺς ἀξιολογεῖ κριτικὰ καὶ μὲ τὴν ὁποία διαλέγεται δημιουργικὰ.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ συγγραφεὺς διέθετε καὶ διαθέτει ὅλες ἐκεῖνες τὶς ἀπαραίτητες ἐπιστημονικὲς προϋποθέσεις, ὥστε νὰ προβῆ μὲ ἀπόλυτη ἐπιτυχία στὴ σύνταξη τοῦ παρόντος ἔργου ποὺ διαθέτει τὴν πληρότητα τῶν ὑπὸ πραγμάτευση θεμάτων καὶ εὐκρίνεια τῶν πορισμάτων, ἀπολύτως θεμελιωμένων σὲ ἐρευνηθεῖσες πηγές. Δὲν

ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ παραχθὲν δὲν εἶναι ἀπλὰ πρωτότυπο καὶ μοναδικὸ γιὰ τὴ διεθνή καὶ ἑλληνικὴ θεολογικὴ βιβλιογραφία, ἀλλὰ συνιστᾶ ταυτόχρονα καὶ μία πρόκληση γιὰ μία παρόμοια ὁλοκληρωμένη καὶ συστηματικὴ ἔρευνα τῆς σχέσης Ὁρθοδοξίας καὶ αἵρεσης στοὺς μεταγενέστερους αἰῶνες. Μέσα σὲ μία τέτοια προοπτικὴ καὶ ἐπειδὴ ἀσφαλῶς οἱ σχέσεις τῆς (Ὁρθοδόξου) Ἐκκλησίας μὲ τοὺς ἐκτὸς αὐτῆς ἀποτελεῖ σὲς ἡμέρες μας ἓνα ἐξόχως ἐνδιαφέρον θέμα, τὸ ἔργο τοῦ ἀρχιμ. Διονυσίου Χατζηαντωνίου ἀποτελεῖ γιὰ τὴ μεταγενέστερη ἔρευνα ἓνα πολύτιμο καὶ ἀναγκαῖο ἐφόδιο.

Ἐπίσκοπος Ἀβύδου Κύριλλος,
Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς
Παν/μίου Ἀθηνῶν

ΑΝΔΡΕΟΠΟΥΛΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ Μ., *Ἡ Ἐκκλησία κατὰ τὴ δικτατορία 1967-1974. Ἱστορικὴ καὶ νομοκανονικὴ προσέγγιση, πρόλογος Ἰω. Κονιδάκης*, Ἐκδόσεις ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ, Θεσσαλονίκη 2017, σσ. 424.

Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι γραμμικὴ ἀπὸ καὶ γιὰ κοκκινোসκουφίτσες, θὰ λέγαμε παραφράζοντας ἐλαφρῶς τὰ λόγια τοῦ μεγάλου σύγχρονου δογματολόγου Νίκου Μασσοῦκα, δασκάλου στὸ Α.Π.Θ. τοῦ συγγραφέα τοῦ βιβλίου ποὺ παρουσιάζουμε, τοῦ Χαράλαμπου Ἀνδρεοπούλου, Δρος Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τοῦ Α.Π.Θ. καὶ μάχιμου θεολόγου στὴ Μέση Ἐκπαίδευση. Καὶ ἡ ἱστορία, ἀκόμη καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ, εἶναι συνήθως προκλητικὴ ἔως σκανδαλιστικὴ. Τὸ ἀξιοσημείωτο ἀναφορικὰ μὲ τὸν συγγραφέα τοῦ ἐν λόγω πονήματος εἶναι ὅτι ὁ Λαρισαῖος θεολόγος, ἔχοντας περάσει καὶ ἀπὸ τὸν χώρο τῆς μάχιμης δημοσιογραφίας καὶ ζώντας καὶ ἀπὸ τὸ μετερίζι

αυτῆς τὰ γεγονότα τοῦ πρόσφατου «ἐκκλησιαστικοῦ» (1990-1996), σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὰ εὐρύτερα ἐνδιαφέροντά του γιὰ τὴ νεώτερη ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἀποφάσισε νὰ ἀγγίξει ἕνα ἀρκετὰ ἐπώδυνο θέμα: αὐτὸ τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας στὰ πέτρινα χρόνια τῆς τελευταίας δικτατορίας στὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἡ προσέγγιση δὲν γίνεται ξηρῶς καὶ ψυχρῶς «ἀκαδημαϊκά», ἀλλὰ προπαντὸς μὲ πόνο καὶ ἀγάπη, τουτέστιν βιωματικά. Καὶ αὐτὸ δίνει ἕναν ἰδιαίτερο τόνο στὸ ὕφος καὶ στὸ περιεχόμενο τοῦ βιβλίου, εἰδικὰ γιὰ ὄσους γνωρίζουν καὶ ἐνδιαφέρονται γιὰ συναφῆ ἱστοριοθεολογικὰ ζητήματα.

Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀπευθύνεται πέρα ἀπὸ τὸν νομικὸ, τὸν ἱστορικὸ, τὸν θεολόγο, τὸν κληρικὸ, τὸν ἐρευνητὴ καὶ τὸν κάθε εἰδικῶς (καὶ ὄχι μόνον) ἐνδιαφερόμενο περὶ τὰ θέματα αὐτά, ἐξάπαντος καὶ ἐξόχως στὸν νεοέλληνα καὶ δὴ τὸν ὀρθόδοξο χριστιανό, ποῦ θέλει νὰ ἐγκύψει στὰ δύσκολα καὶ σκανδαλώδη αὐτὰ προβλήματα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας ἱστορίας χωρὶς φόβο καὶ πάθος, μὲ ὠριμότητα καὶ πνευματικὴ νηφαλιότητα, προκειμένου νὰ πατήσῃ πιὸ γερὰ στὰ πόδια τῆς πίστεώς του, μακριὰ ἀπὸ φανατισμούς, μονομέρειες καὶ ἡμιμάθειες ἢ ὠραιοποιήσεις τῆς πραγματικότητος.

Ἡ παράθεση καὶ ἀνάλυση τῶν πηγῶν εἶναι τῶ ὄντι ἐξονυχιστικὴ. Κεῖνο ποῦ ἔχει ἐπίσης ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον εἶναι, πέρα ἀπὸ τὸν βασικὸ ἱστορικὸ κορμὸ τοῦ πονήματος, ἡ πλούσια παράθεση σχολίων καὶ ὑποσημειώσεων, ποῦ ἀποκαλύπτουν τὴν καθημερινότητα καὶ τὶς «ἀδυναμίες» τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν προσωπικοτήτων ποῦ ἐξετάζονται στὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο. Ἔτσι ἡ ἱστορικὴ ἀνάλυση φωτίζεται καὶ πλουτίζεται μὲ τὰ χρώματα τῶν ἀληθινῶν «παθῶν», λαθῶν καὶ

προθέσεων ποῦ χαρακτηρίζουν τοὺς πρωταγωνιστὰς τῶν γεγονότων. Τὰ παρασκήνια, οἱ προφορικὲς μαρτυρίες καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ «κουτσομπολιὰ» γαρνίρουν εὐχάριστα καὶ οὐσιαστικὰ τὴν προσπάθεια κάλυψης τῆς πληρότητας τῆς ἱστορικῆς ἔκθεσης.

Πρὶν προχωρήσω σὲ μία σύντομη παρουσίαση τῶν θεματικῶν ἐνοτήτων τοῦ βιβλίου, εἶναι χρέος μου νὰ ὑπογραμμίσω τὴν ὀπτικὴ τοῦ συγγραφέα: εἶναι αὐτὴ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησιολογίας. Κανεὶς ἱστορικὸς καὶ θεολόγος δὲν μπορεῖ –καὶ δὲν πρέπει κατὰ τὴ γνώμη μου– νὰ εἶναι ἀπόλυτα ἀντικειμενικός. Θὰ κρίνει τὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα βλέποντας ἀπὸ μία συγκεκριμένη γωνία. Καὶ ἡ ἀξία αὐτῆς ἀναγνωρίζεται καὶ ἐπαινεῖται, ὅταν πλησιάζει ἢ ταυτίζεται περισσότερο ἀπὸ τὶς ἄλλες μὲ τὴν ἀλήθεια τῶν πραγμάτων. Καὶ τὴν ἀλήθεια ἐν προκειμένῳ κρίνει ἡ ἴδια ἢ Παράδοση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας. Στὸ πλαίσιο λοιπὸν αὐτὸ ὁ συγγραφέας εἶναι ἀμείλικτος κατὰ τῶν κανονικῶν ἐκτροπῶν καὶ ἐκτρόπων, εἰδικὰ κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς δικτατορίας ἐπὶ ἀρχιεπισκοπείας Ἱερωνύμου Κοτσῶνη. Δὲν θὰ διαστάσει ὅμως νὰ καταγράψῃ καὶ τὶς ἀντικανονικὲς ἐνέργειες τῆς «Πρεσβυτέρας Ἱεραρχίας» μὲ ἀρχιεπίσκοπο τὸν Σεραφεὶμ Τίκα. Σὲ πλαίσιο ἐπομένως θεολογικὸ καὶ πνευματικὸ προπαντὸς κρίνεται ἡ στάση τῆς διοικούσας Ἐκκλησίας στὰ πέτρινα αὐτὰ χρόνια, χωρὶς φτιασιδώματα καὶ ἀποσιωπήσεις, ἀλλὰ μὲ τὴ θεολογικὴ ὠριμότητα ποῦ ὠφελεῖ πρὸς κάθε κατεύθυνση καὶ ὀδηγεῖ στὴν ἐπανόρθωση τῶν λαθῶν καὶ τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς αὐτοσυνειδησίας μας.

Οἱ βασικοὶ ἄξονες τῆς μελέτης εἶναι συνοπτικά: α) Ἡ σχέση τῆς διοικούσας Ἐκ-

κλησίας τῆς Ἑλλάδος μὲ τὴ δικτατορία τῶν Συνταγματαρχῶν καὶ στίς δυὸ φάσεις τῆς (Παπαδόπουλος, 1967-1973 – Ἰωαννίδης, 1973-1974)· β) ὁ ρόλος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰερωνύμου καὶ ἡ ἐπιρροή τῶν χριστιανικῶν ὀργανώσεων στὴν ἐκκλησιαστικὴ τοῦ πολιτικῆ· γ) ἡ ἀντιπατριαρχικὴ καὶ «ἐθνικιστικὴ» πολιτικὴ τοῦ Ἰερωνύμου· δ) ἡ προσπάθεια τοῦ διαδόχου τοῦ Ἰερωνύμου γιὰ θεραπεία τῆς διασαλευθείσας κανονικῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας· ε) τὰ λάθη τῆς Πρεσβυτέρας Ἱεραρχίας καὶ τὸ «πρόβλημα τῶν 12 ἐκπτώτων Μητροπολιτῶν» καὶ στ) ἡ προσπάθεια ἀποκατάστασης τῶν ἐπὶ δικτατορίας ἐκκλησιαστικῶν ἀμαρτημάτων κατὰ τὴν περίοδο τῆς μεταπολίτευσης.

Εἶναι ἀξιοσημειώμενος, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ ὁ στόχος τοῦ συγγραφέα νὰ ἀποκαταστήσει μία εὐρέως διαδεδομένη ἱστορικὴ πλάνη: τὸν ἀρχιεπίσκοπο Ἰερωνύμο δὲν «ἔριξε» ὁ τότε Ἰωαννίνων (καὶ μετέπειτα ἀρχιεπίσκοπος) Σεραφεῖμ, ὡς πιστεύεται ὑπὸ τῶν πλειόνων – ἕνα μῦθευμα πού στήριξε κατ' οὐσίαν τὴν πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ τελευταίου καὶ προκάλεσε τὴ νεώτερη φάση τοῦ «ἐκκλησιαστικοῦ» (1990-1996) – ἀλλὰ Μητροπολίτες πού ἐθεωροῦντο μέχρι τὶς ἀρχὲς τοῦ 1973 προσκείμενοι στὸν τότε ἀρχιεπίσκοπο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο / Μάιο τοῦ 1973 ἀποστασιοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του, δρομολογώντας ἔτσι τὴν πορεία ἀνατροπῆς του πού ἐξελίχθηκε σὲ δυὸ φάσεις: α) τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1973 ὅταν μὲ προσφυγὴ τους σὸ Συμβούλιο τῆς Ἐπικρατείας δύο Μητροπολίτες τῆς Βορείου Ἑλλάδος (ἕνας πού εἶχε ἐκλεγεί ἐπὶ Ἰερωνύμου καὶ ἕνας πού ἀνῆκε στὴν παλαιὰ –προδικτατορικὴ– Ἱεραρχία) πέτυχαν τὴν ἀκύρωση τῆς Διαρκoῦς Συνόδου τοῦ Ἰερωνύμου καὶ β) τὸν Μάιο τοῦ 1973, ὅταν στὴν

κρίσιμη συνεδρίαση τῆς Ἱεραρχίας μὲ θέμα τὸν τρόπο συγκρότησης τῆς νέας Δ.Ι.Σ. (δι' ἐκλογῆς / διορισμοῦ, ὅπως προέβλεπε τὸ σύστημα Ἰερωνύμου, ἢ διὰ τῶν πρεσβείων τῆς ἀρχιερωσύνης, ὅπως προέβλεπαν οἱ Πατριαρχικὲς πράξεις), ὁ τότε ἀρχιεπίσκοπος θὰ ὑποστῆ ὀδυνηρὴ ἦττα. Στὴ συνεδρίαση αὐτὴ τῆς Ἱεραρχίας –τῆς 10ης Μαΐου 1973, τὴν ὁποία περιγράφει μὲ κάθε λεπτομέρεια ὁ συγγραφέας, παραθέτοντας στοιχεῖα ἀπὸ τὰ Πρακτικὰ τῆς– οἱ ὀκτῶ συνολικὰ «ἱερωνυμικοί» ἀρχιερεῖς πού θὰ ἀποστασιοποιηθοῦν ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπο, στὸν ὁποῖο ὄφειλαν τὴν ἐκλογὴ τους, θὰ εἶναι ἐκεῖνοι πού θὰ συντελέσουν καθοριστικὰ στὴν ἦττα τοῦ ἐντὸς τῆς Ἱεραρχίας ἀπὸ τὴ «φιλοπατριαρχικὴ» παράταξη γιὰ τὸ θέμα τοῦ τρόπου συγκροτήσεως τῆς Δ.Ι.Σ., μὲ ψήφους 33 (ὑπὲρ τῶν πρεσβείων) ἔναντι 29 (δι' ἐκλογῆς / διορισμοῦ). Στὴ νέα 12μελῆ «μικρὰ» Σύνοδο οἱ προσκείμενοι στὸν Ἰερωνύμο θὰ εἶναι μόλις 3. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ θ' ἀποτελέσει τὴν κύρια αἰτία τῆς ἐν συνεχείᾳ σταδιακῆς –καὶ γι' αὐτὸ ιδιαίτερα τραυματικῆς γιὰ τὸ κύρος τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπώδυνης γιὰ τὸν ἴδιο σὲ προσωπικὸ ἐπίπεδο– καταρρεύσεως τοῦ Ἰερωνύμου ἀπὸ τὸν ἀρχιεπισκοπικὸ θρόνο.

Δυστυχῶς, φαίνεται γιὰ μία ἀκόμη φορὰ μέσα ἀπὸ τὴν καθαρὴ καὶ ἀπροκατάληπτη ἀποκάλυψη τῆς ἱστορίας, πόσο ἀνεύθυνα κατευθύνονται οἱ ἄπλοιοι πιστοὶ καὶ τὸ πόσο εὐθύνονται οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ταγοὶ καὶ λοιποὶ θρησκευτικοὶ «ἡγήτορες» τους, σκανδαλίζοντας καὶ σχίζοντας τὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα καὶ τὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ (καὶ ὄχι μόνο).

Τὸ βιβλίον χωρίζεται σὲ τέσσερα μέρη. Στὸ πρῶτο γίνεται μία ἐπισκόπηση τῶν σχέσεων δικτατορίας καὶ ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης. Ἐξετάζεται τὸ θέμα τῶν θρη-

σκευτικῶν ὀργανώσεων καὶ οἱ ἀντιλήψεις τους, σὲ ἀγαθὴ συμπόρευση μὲ τὸ καθεστῶς τῆς ἐποχῆς, γιὰ μία «νέα Ἑλλάδα», στὴν ὁποία κυριαρχεῖ τὸ ἀντικομμουνιστικὸ σύνθημα τοῦ «ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ». Στὸ δεύτερο μέρος ἐξετάζεται ἐνδελεχῶς ἡ ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας στὴ διοίκηση τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὸν προδῆλως ἀντικανονικὸ διορισμὸ μίας «Ἀριστίνδην» (ἔξ ἀρεστῶν μᾶλλον συσταθεῖσα) ὀκταμελοῦς Συνόδου καὶ τὴν ἐκλογή στὴ θέση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου τοῦ πρωθιερέα καὶ ἐκλεκτοῦ τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων ἀρχιμανδριτῆ Ἱερωνύμου Κοτσῶνη. Ἐπίσης, ἡ προσπάθεια «κάθαρσης» τῆς Ἐκκλησίας μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τῶν «ἀναξίων» κληρικῶν καὶ τὴν ἐκλογή νέων «ὀργανωσιακῶν» Ἐπισκόπων, ἡ τεθλασμένη (ἀντιορθόδοξη) ἐκκλησιολογία τῶν (προτεσταντικῆς χορείας) θρησκευτικῶν ὀργανώσεων, ἡ στὸ αὐτὸ πνεῦμα προσπάθεια ἐθνικοποίησης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ σύγκρουση μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἀποτελοῦν τὶς διήκουσες ἔννοιες καὶ τὰ κύρια θέματα τῆς ἐνότητος αὐτῆς, ἡ ὁποία κλείνει μὲ μία συνολικὴ ἀποτίμησι τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἱερωνύμου Α΄, παραθέτοντας τὶς «ἐπιτυχίες του σὲ ἔργα καὶ τὶς ἀποτυχίες του στὸν τρόπο ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας».

Στὸ τρίτο μέρος τοῦ βιβλίου βλέπουμε τὴν δεύτερη φάση τῆς προσπάθειας προσεταιρισμοῦ καὶ ἐλέγχου τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὸ καθεστῶς Ἰωαννίδη. Μὲ τὸν νεοεκλεγέντα ἀρχιεπίσκοπο Σεραφεὶμ γίνονται σοβαρὲς ἐνέργειες θεραπείας τῶν κανονικῶν «ἐγκλημάτων» τῆς προηγούμενης ἐξαιτίας, ὡστόσο δὲν λείπουν ἐκ νέου παραλείψεις καὶ λάθη, ὅπως αὐτὸ τῶν δώδεκα ἐκπτώτων ἄνευ ἀπολογίας ἱερωσυμικῶν Μητρο-

πολιτῶν, ἓνα πρόβλημα ποῦ θὰ ταλανίσει τὴν Ἑλλαδικὴ Ἐκκλησία καὶ στὰ χρόνια τῆς Μεταπολίτευσης μέχρι τὸ 1996. Ὁ συγγραφεὺς κλείνει τὸ ἔργο του μὲ τὶς προσπάθειες ἐπὶ πρωθυπουργίας Καραμανλῆ καὶ ἀρχιεπισκοπείας Σεραφεὶμ Τίκα νὰ ἐπουλωθοῦν τὰ τραύματα τῆς Ἐπταετίας καὶ οἱ ἀυθαιρεσίες τῆς «Ἀριστίνδην» Συνόδου, ὅπως ἡ κατ' οἰκονομίαν ἀναγνώριση τῆς ἐκλογῆς τῶν «ἱερωσυμικῶν» Ἐπισκόπων καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῆς κοινῆς μὲ τὴ Μητέρα Ἐκκλησία τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέσα καὶ ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ καὶ νομοθετικὴ κατοχύρωση τῶν Πατριαρχικῶν Πράξεων (τοῦ 1850 καὶ τοῦ 1928).

Εἶναι ἀγαθὴ ἡ συνεργία τῆς νομοκανονικῆς καὶ πνευματικῆς (θεολογικῆς) παιδείας καὶ κατάρτισης τοῦ Χαρ. Ἀνδρέοπουλου στὴν ἐκπόνηση τῆς ἐν λόγω διδακτορικῆς διατριβῆς, ἡ ὁποία δὲν ἀποτελεῖ μία στεγνὴ παράθεση γεγονότων, ἀλλὰ μία ὀρθόδοξη ἐρμηνεία τους κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀνόθευτης καὶ ἀρχαίας χριστιανικῆς ἐκκλησιολογίας. Ἡ γεύση ποῦ ἀφήνει τὸ βιβλίον εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα ἐμμοῆς καὶ παραμονῆς στὴν Ὀρθόδοξο Πατερικὴ Παράδοση ὡς τὴν πανάκεια καὶ τὸν μονόδρομο ἐπίλυσης τῶν πάσης φύσεως πνευματικῶν καὶ ἐκκλησιολογικῶν ἐκκρεμοτήτων. Ἡ «πικρία» ποῦ μένει ἀπὸ τὴν καταγραφή τοῦ ἀντιορθόδοξου πνεύματος ποῦ ἐκπορευόταν ἀπὸ τὶς πανίσχυρες κάποτε χριστιανικὲς ἀδελφότητες καὶ ὀργανώσεις καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή τους ἀκόμη καὶ σὲ ἐξέχοντες κληρικούς τῆς ἐποχῆς εἶναι ἐκτὸς ἀπὸ προφανῆ καὶ λίαν διδακτικὴ: ὁ σκοπὸς σὲ καμιά περίπτωση στὴν ἡμετέρα παράδοση δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ καμιά καλὴ πρόθεση δὲν δικαιώνει στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ὅποιον θέτει ἑαυτὸν ὑπε-

ράνω τῆς (Συνοδικῆς ἐν προκειμένῳ) Παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας μας, τὴν ὁποία θέσπισαν οἱ ἅγιοι Πατέρες ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι· τὸναντίον δὲ ἐπιφέρει τὰ ἀντίθετα (καὶ ἀντίθεα) πεπραγμένα καὶ ἀποτελέσματα.

Τὸ βιβλίο ἐξαίρει (καὶ προλογίζει) ὁ ὁμότιμος καθηγητὴς τῆς Νομικῆς Ἀθηνῶν Ἰωάννης Κονιδάρης. Εἶναι μία μελέτη, πέρα ἀπὸ τὸν ἄκρως ἐπιστημονικὸ χαρακτήρα της, πνευματικὸτητα καὶ θεολογικὸτητα ἀπὸ πάσης ἐπόψεως. Μᾶς ὑποδεικνύει καὶ μᾶς ἀποδεικνύει τὴ μέγιστη σπουδαιότητα τοῦ λεγόμενου *ἐκκλησιοκεντρικοῦ φρονήματος*. Πέρα ἀπὸ τὰ ὅσα πολλὰ μαθαίνει κανεὶς περιδιαβάζοντας τὶς σελίδες τοῦ πονήματος, ἐκεῖνο πὸν κερδίζει σαφέστατα εἶναι μία ἀκόμη θαρραλέα ἀνάγνωση τῆς ἐκκλησιαστικῆς (καὶ ἐν πολλοῖς πολιτικῆς) ἱστορίας τοῦ τόπου: μίας περιπέτειας ὅλο αἶμα, ἁμαρτίες καὶ ἀσοχίες, στὴν ὁποία ὡστόσο δρᾷ μυστικὰ καὶ θεραπεύει τὶς ἀνθρώπινες ἀδυναμίες ἢ κεφαλὴ της, ὁ μέγας μας φίλος καὶ ἀδελφός: ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς, ὁ ἴδιος ὁ Τριαδικὸς Θεός. Εὐχόμεσθε, τὸ λοιπόν, ἐκ μέσης καὶ βάθους καρδίας, καλοτάξιδο τὸ καινούργιο πόνημα στὸν φίλο καὶ συνάδελφο Χαρ. Ἀνδρεόπουλο, ἅμα δὲ καὶ ἐπιτυχημένη καὶ οὐσιώδη συνέχεια στὴν πολυετὴ συγγραφικὴ του πορεία.

Κώστας Νούσης,
Φιλολόγος - Θεολόγος (M. Th.)

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΕΦΡΑΙΜ Γ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, Δρος Θεολογίας ΑΠΘ, *Στὸ φρέαρ τῆς ἀγάπης, Συνάντηση Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ Νίκου Γαβριὴλ Πεντζίκη*, Ἐκδόσεις ΜΥΓΔΟΝΙΑ, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 404.

Ὁ ἀρχιμανδριτὴς π. Ἐφραίμ Τριανταφυλλόπουλος, ταλαντοῦχος κληρικὸς,

Πρωτοσύγκελλος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σισανίου καὶ Σιατιστῆς, ἐκτὸς τῆς ἀποδοτικῆς ἱερατικῆς του διακονίας, ἔχει τὸ χάρισμα τῆς συγγραφῆς, μὲ ρέοντα λόγο, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ προφορικός-κηρυγματικός του λόγος διαχέεται καὶ ἀκούγεται εὐχάριστα.

Ἡ παρουσιαζόμενη ἐδῶ ἐργασία γιὰ τὴ συνάντηση δύο προσωπικοτήτων, ἐνὸς ἁγίου, τοῦ Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης (1296-1359) καὶ ἐνὸς ποιητῆ καὶ ζωγράφου, ἀλλὰ φαρμακοποιοῦ κατ' ἐπάγγελμα, τοῦ Θεσσαλονικοῦ Νίκου Γαβριὴλ Πεντζίκη (1908-1993), ὑπῆρξε καρπὸς πρῶτα ἀγάπης καὶ ὕστερα ἔρευνας τοῦ π. Ἐφραίμ. Ἡ ἐργασία ὑποβλήθηκε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης καὶ ἐγκρίθηκε ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ μὲ βαθμὸ «ἀριστα».

Ὁ π. Ἐφραίμ ὁμολογεῖ ἐξ ἀρχῆς τὴν περιδίνησή του μέσα στὴν κοσμογαλασίᾳ τῆς σύγχρονης ἔκπτωσης ἀξιών καὶ διαπιστώνει τὴν ἀπώλεια ἰκανότητας τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας νὰ διακρίνουν τὸ φερτὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ μόνιμο τῆς ὀρθόδοξης παράδοσης. Ὅταν ὁμως ἦρθε σὲ ἐπαφὴ μὲ κείμενα τοῦ Νίκου Γαβριὴλ Πεντζίκη, παρατήρησε ὅτι ὁ Θεσσαλονικὸς λογοτέχνης καὶ ζωγράφος ἔχει συναντηθεῖ μὲ τὴ σκέψη καὶ τὰ γραπτὰ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ συνάντηση αὐτὴ προσφέρει μέσα ἀπὸ τὰ γραπτὰ τους, ἀλλὰ κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ τους, τὸ μέτρο καὶ τὸν κανὸνα γιὰ νὰ μετρήσει κανεὶς τὶς ἀποστάσεις ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πὸν ὀνομάζεται παράδοση καὶ σὲ κείνο πὸν δείχνει ἢ δὲν δείχνει καὶ εἶναι ἀλλότριον πρὸς αὐτήν.

Τρία ἐκτενῆ κεφάλαια, καταμερισμένα σὲ δεκαεπτὰ ὑποενότητες, ἀποτελοῦν τὴν ὅλη ἐργασία, ἢ ὁποία διακρίνεται γιὰ τὸν γλαφυρὸ λόγο, ἀπόλυτα ἐπιστημονικὸ, μὲ

ζηλευτή μεθοδικότητα και σφιχτό δέσιμο των υποενοτήτων. Ίκανός στη σύγκριση και τὸν παραλληλισμό, δεξιότηχης στη διατύπωση, πολὺγλωσσος (γαλλικά, ἀγγλικά, ἰσπανικά), ὁ π. Ἐφραίμ ἐδάμασε τεράστιο ὕλικό, ἀπὸ Παλαιὰ καὶ Καινὴ Διαθήκη, Πατερικὰ συγγράμματα καὶ πλούσια βιβλιογραφία, καὶ κατώρθωσε μὲ σαφήνεια νὰ καταδείξει τὴ συνάντηση τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ μὲ τὸν Πεντζίκη, «εἴτε σὰν ἐπιρροή, ἀπλῶς λόγῳ μελέτης ἀπὸ αὐτὸν τοῦ παλαμικοῦ λόγου, εἴτε σὰν ἐπέμβαση τοῦ ἰδίου τοῦ ἁγίου Γρηγορίου στὴ ζωὴ τοῦ Θεσσαλονικιοῦ λογοτέχνη καὶ ζωγράφου» (σελ. 20).

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο μὲ τίτλο: «*Ἡ γνώση τοῦ πολιτισμοῦ ὡς σαρκωμένη ἀγάπη*», σὲ πέντε ὑποενοτήτες «ἐρευνᾶται καὶ σχολιάζεται ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ πρόσληψη τῶν ἀνάλογων, ἀντιστοίχων πρὸς τὶς ἐποχές τους πολιτισμικῶν δεδομένων, μεταβολίζεται σὲ ἀγάπη πρὸς τὸν Χριστὸ καὶ τὸν πλησίον, σὲ τρόπον ὥστε ἡ ἴδια αὐτὴ ἀγάπη κατόπιν, νὰ ἀλλοιώνει θεῖως τὰ πολιτισμικὰ δεδομένα» (σελ. 20). Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς καὶ ὁ Πεντζίκης συνοικοῦν στὴν «Θεσσαλονικέων πόλιν» καὶ παρότι μεταξύ τους ὑπάρχει χρονικὴ ἀπόσταση πλέον τῶν ἑξακοσίων ἐτῶν, ὁ ἐκκλησιαστικὸς-λειτουργικὸς τρόπος ὑπαρξῆς τους «τοὺς φέρνει χαριεστάτους νὰ συνοικοῦν παροντικὰ στὸν νοητὸ τρόπο τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένοι» (σελ. 54). Ὁ Ἅγιος γνωρίζει πολὺ καλὰ τὴν περιορέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς του, πολιτισμικὴ καὶ κοινωνικοοικονομικὴ, ἀλλὰ καὶ ὁ Πεντζίκης, ὀπλισμένος μὲ ὑπέρογκη θύραθεν γνώση καὶ προσηλωμένος στὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησία, δὲν ἀπορρίπτει τίποτε ἀπὸ τὸ παρόν, «ὅλα τὰ προσλαμβάνει, τὰ διυλίζει μέσα ἀπὸ τὴν ὀρθόδοξη ματιὰ, τὰ ἐκκλη-

σιάζει καὶ ὅ,τι ἀντέξει τὸ ἀποκαθιστᾶ, τὸ μεταμορφώνει ἐν Χριστῷ» (σελ. 23). Καὶ στοὺς δύο τρόπος, ποιότητα καὶ κριτήρια πρόσληψης εἶναι τὰ ἴδια, μέσα στὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο ὑπαρξῆς καὶ μὲ φρόνημα ἐκκλησιαστικὸ, μὲ «νοῦ ἰαθέντα καὶ διὰ κνοφορίας τεχνουργηθέντα μέσα στὰ σπλάχνα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ» (σελ. 23).

«*Ἀπὸ τῆ λέξη στὸ πρᾶγμα*» εἶναι ὁ τίτλος τοῦ δευτέρου κεφαλαίου. Ἐδῶ ὁ π. Ἐφραίμ μελετᾶ καὶ παρουσιάζει περιπτώσεις τῆς κάθε ἔκφρασης τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴ χάρι τοῦ Θεοῦ, ἐφόσον ἡ προαίρεση τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐπιτρέπει. Οἱ ὀκτὼ ὑποενοτήτες ὅπως: ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῶν ρημάτων στὴ θεολογία τῶν πραγμάτων, ἀπὸ κηπευτῆς ἰδεῶν κηπουρὸς τοῦ Λόγου, τὸ μυστήριον τοῦ Σταυροῦ, ἡ σχέση μὲ τὸν μακάριο νοερὸ κόσμον, ἀπὸ τὸ ἰδιωτικῶς θρησκευεῖν στὸ ἐκκλησιαστικῶς ὑπάρχειν, ἀπὸ τὴ μοναξιά στὸ μοναστικὸ πνεῦμα καὶ ἡ μετὰ τῶν νεκρῶν ἀναστροφή, μὲ θαυμαστὴ ἀλληλουχία, ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλη, ἀποτελοῦν σειρὰ προϋποθέσεων γιὰ νὰ γευθεῖ ὁ ἄνθρωπος τὴν Ἀνάστασι.

Ἡ μεταβολὴ τοῦ αἰσθήματος μοναξιάς σὲ κοινοβιακὴ μοναστικὴ αἴσθησι «πληροφορεῖ τὸν Ἅγιο καὶ τὸν Ποιητὴ καὶ ὅσους τοὺς ἀκολουθοῦν ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀποστάσεις ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους, ζῶντες ἢ κεκοιμημένους, ὅπου καὶ νὰ βρίσκονται, διότι χῶρος τους καὶ χρόνος τους εἶναι τὸ Σῶμα καὶ τὸ Αἷμα τοῦ Χριστοῦ: ὁ λειτουργικὸς τρόπος ὑπαρξῆς» (σελ. 27). Ἐπομένως ὁ ἐκκλησιαστικὸς τρόπος ὑπαρξῆς βρίσκεται στὴ θεία Εὐχαριστία.

Παραλληλίζει ὁ π. Ἐφραίμ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο μὲ τὸν Πεντζίκη. Ὁ Ἅγιος δὲν φροντίζει γιὰ ζητήματα ὕφους· παρακάμπει τὴν ποιητικὴ λειτουργία τῆς γλώσσας καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ μόνον ἀπαραίτητο,

πού είναι ὁ Χριστός καὶ ἡ ἀλήθειά του καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὰ ὑπόλοιπα. Ὁ Πεντζίκης ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ «δὲν ἐντάσσεται σὲ κανένα ὑφολογικό-λογοτεχνικό κίνημα τῆς ἐποχῆς του, ἀν καὶ τὰ κατέχει σχεδὸν ὅλα, ὅσο κι ἂν βρίσκονται κάποιοι πρόθυμοι νὰ τὸν χειραγωγήσουν «τακτοποιώντας» τὸν κάπου. Δέχεται τὴν ὅποιανδήποτε κριτική, τὴν ὅποιανδήποτε ἐρμηνεία: τὰ κείμενά του, τὰ περισσότερα ἀσαφῆ καὶ ἀλλόκοτα, τὰ ἀφήνει στὴ διάθεση τοῦ καθενός. Δὲν πιστεύει ὅτι εἶναι λογοτέχνης, οὔτε ζωγράφος, οὔτε ὅτι θὰ γίνεῖ ποτέ (γι' αὐτὸ καὶ εἶναι). Ἡ κριτικὴ ὥστόσο πού ἀσκει σὲ ἑκατοντάδες συγγραφεῖς σχεδὸν κάθε εἰδικότητας εἶναι κριτικὴ «βλέποντος» κατὰ τὴν ὀρθόδοξη ἀντίληψη. Ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, δείχνει ὅτι κατέχει τὴ θύραθεν παιδεία, ἀπὸ τὴν ἄλλη ξέρεῖ πὺ ὁδηγεῖ καὶ πόσο ἀπέχει ἀπὸ τὸν Χριστὸ κάθε δρόμος τῆς «περιορέουσας κουλτούρας» (σελ. 385).

Ὑπὸ τὸν τίτλο: «*Ἡ ἐρωτικὴ διάσταση στὴν πνευματικὴ ζωὴ*», μελετῶνται καὶ ἀναλύονται στὸ τρίτο κεφάλαιο ἡ παθολογία τοῦ παλαιοῦ ἑαυτοῦ, ἡ ὄντολογικὴ ἀνακαίνιση, ἡ μετάνοια καὶ ἡ ταπεινώση, ἡ «καῦσις καρδίας ὑπὲρ τῆς κτίσεως ἀπάσης», μὲ στόχο τὴν προσδοκία γιὰ υἰοθεσία, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀνακαινοῦται χωρὶς νὰ καταστρέφεται, ἡ ἀνθρώπινη φύση προσλαμβάνεται χωρὶς νὰ τρέπεται, ὁ ἄνθρωπος θεοοῦται χωρὶς νὰ παύει νὰ εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ πόθος γιὰ συνεύρεση μὲ τὸν Χριστὸ ἀναλύεται ὑπὸ τὸ πρῖσμα καὶ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου καὶ τοῦ Πεντζίκη. «Ἡ αὐθεντικὴ πνευματικὴ ζωὴ περνᾷ μέσα ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση γιὰ τὴν ἑνσαρκὴ ἀλήθεια τοῦ Χριστοῦ. Συνειδητοποιώντας ὁ πιστὸς τὴν παθολογία τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου μέσα του, τὰ πολλὰ κρύφια καὶ ἀνομολόγητα πάθη καὶ τίς ἐπιθυμίες του καὶ ἀγωνιζόμε-

νος μέσα στὴν Ἐκκλησία, σὺν τῷ χρόνῳ ἀνακαινίζεται πραγματικά, ὄντολογικά. Τὸν χαρακτηρίζουν διαρκῆ καὶ ἐντεινόμενη μετάνοια ἐφ' ὅρου ζωῆς καὶ ταπεινώσεως εἰλικρινῆς, ἐνῶ ἡ καρδιά του φλέγεται κυριολεκτικὰ ἀπὸ ἔρωτα γιὰ τὸν Χριστό, τὸν πλησίον, ὡς καὶ γιὰ τὰ ἄλογα ζῶα καὶ τὴν ἄψυχη κτίση» (σελ. 29). Μὲ βάση τὰ κείμενα τοῦ Ἁγίου καὶ τοῦ ποιητῆ, ὁ π. Ἐφραίμ ἐξετάζει τίς πλευρὲς τῆς παθολογίας καὶ τῆς ἀνακαινίσεως.

Καταλήγοντας ὁ π. Ἐφραίμ, ὕστερα ἀπὸ ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση, σύγκριση καὶ παράλληλη ἐξέταση τῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ τῆς βιοτῆς καὶ τῶν δύο, τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου καὶ τοῦ Πεντζίκη, συμπεραίνει ὅτι ἀμφότεροι σηματοδοτοῦν, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του, τὸν κατάλληλο γιὰ τὴν ἐποχὴ του, τὴν πορεία τοῦ ὀρθοδόξου χριστιανοῦ καὶ τὸν σκοπὸ τῆς ζωῆς, πὺ εἶναι ἡ ἀπὸ ἐδῶ συγκατοίκηση μὲ τὴ μόνη ἐλπίδα, τὸν Χριστό. Ἡ ζωὴ καταναγκαζόμενη ἀπὸ τὸ ἄκτιστο Φῶς τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ συνακόλουθη πρὸς πάντας, πρὸς τὰ πάντα καὶ γιὰ τὰ πάντα Ἀγάπη, συνιστοῦν τὸν ἐκκλησιαστικὸ τρόπο ζωῆς, ὅπως μᾶς μεταδίδεται μὲ τὴν Παράδοσή μας.

Ὁ Πεντζίκης, ἐπισημαίνει ὁ συγγραφέας, ἀποτελεῖ μαζί μὲ τὸν Παπαδιαμάντη, τόσο μὲ τὸ ἔργο τους ὅσο καὶ μὲ τὴ ζωὴ τους συνέχεια τοῦ ἡσυχαστικοῦ φρονήματος στὶς ἡμέρες μας. Ὁ π. Ἐφραίμ, ἐξοικειωμένος μὲ τὸ πεντζικικό ὑπόδειγμα γραφῆς καὶ ταυτόχρονα ἐνήμερος τῶν ἀγιοπαλαμικῶν κειμένων καὶ παλαισμάτων, ἀνακάλυψε, μελετώντας βαθύτερα, ἕναν ζωντανὸ ὑπομνηματισμὸ τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ «κῆρυκος τῆς χάριτος» καὶ «ὑπερμάχου θεολόγων ἀπροσμάχτου». Ὁ ὑπομνηματισμὸς αὐτὸς τῆς ἀγιοπαλαμικῆς θεωρίας καὶ πράξεως ἀπὸ

τὸν Θεσσαλονικέα συγγραφέα καὶ ζωγράφο Πεντζίκη, ὑπῆρξε καρπὸς ἀπὸ μίας ὄντως ἀπλανῆ συνάντησης τῶν δύο ἀνδρῶν.

Θὰ συμφωνήσω μὲ τὸν προλογίσαντα τὸ βιβλίον Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Σισανίου καὶ Σιατίστης κ. Παῦλο, ὅτι «ὁ π. Ἐφραίμ χάριξε πολὺ τὸ βιβλίον του, ὄχι γιατί ἀπλῶς ἔγραψε ἓνα βιβλίον, ἀλλὰ γιατί ἔγραψε αὐτὸ τὸ βιβλίον». Ὅσοι γνωρίζουμε

τὸν π. Ἐφραίμ καὶ ἀπὸ τὰ λεγόμενα καὶ ἀπὸ τὰ γραφόμενά του, ἔχουμε τὴν ἴδια αἴσθησι μὲ τὸν Σεβασμιώτατο, ὅτι «ἀπῆλυνσε κυριολεκτικὰ τὸ γράψιμό του, τὴν κάθε σειρά του, γιατί τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα κείμενον, ἀλλὰ μία δημιουργία».

Ἀναστάσιος Ν. Δάρδας
Διδάκτωρ Θεολογίας ΑΠΘ